

ВІЙСЬКОВА ІСТОРІЯ

Ярослав Файзулін

Бессарабська повстанська група в Другому Зимовому поході Армії УНР

У статті розглянуто підготовку загального антибільшовицького повстання на Півдні України у 1921 році: діяльність українських повстанських центрів в Румунії та Польщі, творення антибільшовицької підпільної мережі і організація повстанського руху на території Південної повстанської групи, участь Бессарабської повстанської групи у Другому Зимовому поході Армії УНР.

В статье рассматривается подготовка общего антибольшевистского восстания на Юге Украины в 1921 году: деятельность украинских повстанческих центров в Румынии и Польше, создание антибольшевистской подпольной сети и организация повстанческого движения на территории Южной повстанческой группы, участие Бессарабской повстанческой группы во Втором Зимнем походе Армии УНР.

The article deals with the preparation of the general anti-Bolshevik uprising in southern Ukraine in 1921: Ukrainian insurgent activity centers in Romania and Poland, the creation of anti-Bolshevik underground network and the organization of the insurgency in the southern rebel group, participation of Bessarabia rebel group in the Second Winter Campaign of UNR Army.

В історії українських державницьких змагань 1917–1921 рр. останньою спробою домогтися успіху в боротьбі з більшовиками шляхом збройного чину став Другий Зимовий похід частин Армії УНР під командуванням ген.-хор. Ю. Тютюнника. Ця подія знайшла досить помітне відображення в історичній літературі, спогадах її учасників і свідків.

Однак низка аспектів Листопадового 1921р. рейду дотепер залишаються маловисвітленими в історичній літературі. Зокрема, підготовка антибільшовицького повстання на Півдні України у 1921 р. та участь у Другому Зимовому поході Бессарабської повстанської групи А. Гулого-Гуленка.

Ймовірно, це можна пояснити тим, що на Півдні України не вдалося підготувати значного антибільшовицького виступу, як це планувалося керівними центрами повстанської боротьби в Румунії і Польщі. У листопаді 1921 р. незначні збройні акції провели лише декілька розрізнених повстанських загонів, що без особливих труднощів були зліквідовані більшовицькими військами й органами держбезпеки. Тому історики, які займаються вивченням українських визвольних змагань, зосереджують увагу, здебільшого, на участі в Другому Зимовому поході Волинської повстанської групи Ю. Тютюнника, антибільшовицький рейд якої завершився розстрілом 360 її учасників під м. Базар на Житомирщині.

Наукове вивчення значно ускладнюється й тим, що впродовж 1920-х рр. більшість провідників повстанського руху на Півдні України — А. Гулий-Гуленко, Й. Пшонник, С. Заболотний, О. Нес-теренко та ін. були заарештовані органами ЧК-ДПУ, а відтак — не залишили власних спогадів, які могли б стати важливим джерелом для вивчення маловідомих аспектів з історії визвольного руху.

У цій статті ми ставимо перед собою завдання на основі нових архівних документів, передусім архівно-слідчих справ, заведених радянськими органами держбезпеки на учасників антибільшовицького повстанського руху, висвітлити підготовку загального повстання на Півдні України, а також подати огляд збройних акцій повстанських відділів Бессарабської повстанської групи у листопаді 1921 р.

Незважаючи на те, що в листопаді 1920 р. частини Армії УНР під тиском червоноармійських військ змушені були залишити Батьківщину і перейти на територію Польщі, антибільшовицьку боротьбу в Україні продовжували сотні партизанських загонів і підпільних повстанських організацій. Вони перешкождали проведенню основних політичних і господарських

заходів більшовиків: діяльності місцевих інституцій радянської влади, проведенню продовольчих реквізицій, вивезенню продуктів харчування і корисних копалин з України до Росії тощо.

В умовах закордонної діяльності державних установ УНР та інтернавання української армії в польських і румунських таборах, партизансько-повстанська боротьба розглядалася уенерівськими лідерами, як один із визначальних факторів у змаганнях за державну незалежність України.

На початку грудня 1920 р. для організації повстанського руху в Україні, наказом №73 по Головній управі Генерального штабу Армії УНР, було створено Відділ повстанських організацій на чолі з підполк. В.Зеєгоршем у складі 5 осіб. Однак, згодом стало зрозумілим, що цей орган не відповідає і не в змозі відповідати рівню тих завдань, які на нього покладаються. 21 січня 1921 р. на засіданні Ради Міністрів УНР, з ініціативи С. Петлюри, було піднято питання про створення більш централізованого, розгалуженого і впливового органу управління протибільшовицьким рухом у національному масштабі. Згідно з рішенням вищих урядових і військових інституцій УНР, в кінці січня 1921 р. було створено Партизансько-повстанський штаб при Головній команді військ УНР (далі — ППШ)¹. Очолив його ген.-хор. Ю. Тютюнник.

Як відзначалося в описаній 3 квітня 1929 р. Ю. Тютюнником на вимогу слідчих ДПУ, схемі організації роботи ППШ, перед цим органом стояло завдання об'єднати під своїм керівництвом всі повстанські загони в Україні, підготувати їх до всенародного антибільшовицького повстання, наслідком якого мало стати відновлення УНР. В ході повстання ППШ мав перетворитися на штаб діючої Повстанської армії й отримати у своє розпорядження окремий корпус регулярних військ із кадрів, що були інтерновані у польських таборах².

Для надання партизансько-повстанському руху рис планованості, ППШ розділив територію України на чотири повстанські фронти, які на початку весни 1921 р. було реорганізовано у п'ять повстанських груп і 22 повстанських райони. Керівники груп і районів відповідали за повстанський рух у доручених їм місцевостях.

Особливо важливого значення Головний отаман військ УНР С. Петлюра і керівник ППШ Ю. Тютюнник надавали організації повстанського руху на Півдні України.

У квітні 1921 р. С. Петлюра викликав у Тарнів відомого військового діяча, ген. А. Гулого-Гуленка для доповіді про повстанський рейд територією Уманщини, Гайсинщини, Таращанщини і Звенигородщини, який він проводив наприкінці 1920 р., а також про розвиток повстанського руху в Україні. На шляху до Тарнова А. Гулий-Гуленко заїхав до Варшави, де зустрівся з Ю. Тютюнником, М. Омеляновичем-Павленком і ген. В. Зелінським³.

Головний отаман призначив А. Гулого-Гуленка командувачем Південною повстанською групою, яка охоплювала Миколаївську, Одеську, Херсонську губернії, південь Поділля і значну частину Катеринославщини. Вона була обмежена на заході румунсько-українським кордоном по Дністру, на півдні — Чорним морем, на сході — Дніпром і на півночі лінією Ямпіль-Вапнярка-Черкаси⁴.

Фактично, на Гулого-Гуленка покладалася підготовка масштабного повстання на Півдні України — створення повстанських органів на території Румунії, забезпечення їх підтримки румунським Генштабом, формування підпільної повстанської мережі, підготовка збройної інвазії на територію УСРР.

Повернувшись із Тарнова до Варшави, А. Гулий-Гуленко вже в якості командувача Південною повстанською групою разом із Ю. Тютюнником взяв участь у переговорах із польським і французьким військовим командуванням про підтримку повстанських органів.

Начальник французької Військової місії в Польщі ген. А. Нісель і начальник польського Генштабу ген. Т. Развадовський підтримали ідею створення на території Польщі ППШ, пообіцявши всебічну підтримку цього повстанського органу. Зокрема, польський Генштаб зобов'язувався забезпечувати ППШ фінансами, документами, погодився випустити для участі в повстанні всіх українських вояків, інтернованих в польських таборах⁵.

Організація масштабної повстанської акції в Південній повстанській групі потребувала підтримки румунської влади.

У червні 1921 р. А. Гулий-Гуленко і голова української військової місії в Румунії С. Дельвіг зустрічалися із генералами Амзою і Горським, — останній виконував обов'язки начальника румунського Генерального штабу. Вони дали дозвіл на створення в Румунії штабу Південної повстанської групи, а також Інформбюро; використання для підпільної праці українських вояків, інтернованих у румунських таборах; зобов'язувалися надавати матеріальну допомогу штабу Південної повстанської групи — фінанси, зброю, документи і забезпечувати українським підпільникам безкоштовне переміщення румунською територією. Крім того, погодилися повернути українським воякам зброю, конфісковану в Запорізької дивізії Армії УНР після її інтернування в румунських таборах у 1920 р.⁶

Допомогу А. Гулому-Гуленку надавала дипломатична місія УНР в Румунії. Її керівник К. Мацієвич домовлявся про підтримку штабу Південної повстанської групи із румунським державним керівництвом. Зокрема, він мав зустрічі з міністром закордонних справ і міністром внутрішніх справ Румунії, інформував їх про роботу і плани штабу Південної групи. Крім того, для переговорів з державним керівництвом Румунії приїздив ген. М. Капустянський. Цей візит мав визначити стосунки між УНР і Румунією.

30 червня 1921 р. в Кишиневі розпочав діяльність штаб Південної повстанської групи. Очолив його підп. Стефанів. Керівником цивільного управління був полк. В. Поплавський. Помічником начальника штабу і начальником інформбюро був полк. П. Черненко, який водночас відповідав за розвідувальну роботу. Помічником керівника цивільного управління — Савченко. Після виїзду штабу Південної повстанської групи на територію України полк. Черненка замінив сотн. П. Василюк. Розміщувався штаб Південної повстанської групи в Кишиневі за адресою вул. Пирогова, 52⁷.

Фінансування штабу Південної повстанської групи відбувалося через дипломатичну місію УНР в Румунії. Щомісячно видатки на роботу штабу становили близько 120–140 тис. румунських

лей. Відзначимо, що питання витрати коштів А. Гулим-Гуленком і штабу Південної повстанської групи потребує більш детального вивчення. У фінансових махінаціях керівництво штабу звинувачували П. Василюк, В. Можинський, Ф. Ємельянов⁸. Серед іншого, вони відзначали про великі витрати на утримання співробітників самого штабу, а також, що посланці штабу для підпільної роботи в Україні підписували документи на значно більші суми, ніж насправді отримували. У фінансових зловживаннях співробітників штабу запідозрив також Головний отаман. Він просив військового міністра УНР зберігати фінансові документи, що надходили від А. Гулого-Гуленка, оскільки ця справа може стати предметом судового розслідування⁹.

Завершивши формування штабу Південної повстанської групи, А. Гулий-Гуленко розпочав організацію повстанського руху в Південній повстанській групі. Всі заходи оперативно-організаційного характеру здійснювалися в тісному контакті з румунським Генштабом. Зв'язок з яким підтримувався через співробітника румунського Генштабу капітана Мардарія.

Окремих старшин і козаків в розпорядження штабу Південної повстанської групи надсилав особисто керівник ППШ Ю. Тютюнник. Збереглося звернення Ю. Тютюнника до майора польського Генштабу Чарноцького від 9 квітня 1921 р. із проханням допомогти в отриманні віз для переїзду в Румунію В. Скляру, В. Поплавському, Й. Пшоннику і хор. Дмитру¹⁰.

У прикордонних селах Непадово, Кривуляни і в районі с. Рибниця було організовано декілька переправно-розвідницьких пунктів. Через них із Румунії в УСРР переходили розвідницько-диверсійні групи і посланці, які відправлялися для підпільної роботи у прикордонні губернії України. Вони збирали розвідницькі дані, створювали та очолювали партизанські загони, проводили агітацію серед населення.

Для підпільної роботи в Україні штаб Південної повстанської групи використовував українських вояків, що були інтерновані в польських і румунських таборах. Так, із румунських таборів в його розпорядження було направлено близько 100 старшин і

козаків і ще 40 старшин прибули із польських таборів. Незначна частина із них залишалися працювати у штабі Південної повстанської групи або Інформбюро, більшість вирушали для підпільної роботи в повстанські організації на території групи. Однак, як відзначав А. Гулий-Гуленко, пробувши певний час в Україні, агенти штабу поверталися за кордон або були заарештовані радянськими органами держбезпеки.

Перша повстанська група складалася з 5 повстанських районів: перший (Одеський), який охоплював Одеський, Тираспольський і Онан'ївський повіти, очолив Й. Пшонник; 2-й (Балтський) до якого увійшли Балтський, Первомайський і Ольгопільський повіти, очолював отаман С. Заболотний; 3-й (Єлизаветградський) — О. Нестеренко; 4-й (Олександрійський) — Деркаш і 5-й (Катеринославський) — Гневіда. Всі керівники повстанських районів, за виключенням С. Заболотного, були направлені з польських таборів¹¹.

Керівником 1-го повстанського району був Й. Пшонник, штаб якого знаходився в Бендерах. У штабі працювали колишній комендант Тирасполя Донцов, Х. Лебідь-Юрчик, капітан Фролов, Б. Боковецький, Козак і Новицький.

Безпосередньо роботою підпільних організацій 1-го району керував Одеський повстанком — «центральна п'ятірка», до якої входили Осмолівський, Дубовицький, Грінченко та інші. Цей повстанком організував низку підпільних організацій серед залізничників, на великих заводах в повітових містечках.

Влітку 1921 р. радянські органи держбезпеки завдали повстанській мережі в Україні значних втрат. Зокрема було ліквідовано ВУЦПК, Українську військову організацію в Київській школі червоних старшин, низку повітових повстанкомів, підпільних організацій у частинах РСЧА і серед залізничників. Було проведено також арешти підпільників у 1-ій повстанській групі. Зокрема, ліквідовано Одеський повстанком «Центральну п'ятірку», Вознесенське підпілля на чолі з полковником Виноградовим, залізничну організація Балтського району, його осередок у містечку Білозірка¹².

Одеська губчека отримала важливу інформацію про діяльність повстанських центрів в Кишиневі, Бендерах і Шабо, а також їхні спроби налагодити підпільну мережу на Півдні України. Чекісти розпочали оперативні заходи із впровадження своєї агентури до повстанського підпілля. Так, було завербовано колишнього професора Кам'янець-Подільського університету Д. Бузька, який очевидно мав тісні контакти із організаторами повстанського підпілля¹³.

2 жовтня 1921 р. Д. Бузько доповів в Одеську губчека про приїзд із Румунії співробітника 1-го повстанського району Б. Боковецького. Той виконував завдання Й. Пшонника із відновлення Одеської підпільної організації і намагався налагодити зв'язок із повстанськими осередками. Б. Боковецький мав також явки до голови «Просвіти» Базилевича, професора Павловського і Єлецького, останні двоє теж були таємними співробітниками ЧК¹⁴.

За вказівкою із ЧК, Д. Бузько інспірував проведення таємного засідання за участю вищеназваних осіб. Б. Боковецький доповів про становище підпілля на Одещині і необхідність об'єднання національно свідомих діячів для організації масштабного антибільшовицького повстання. В Одесі розпочалося створення нового підпільного повстанського центру. До його складу увійшли представники українських організацій: військової — Білевський, залізничної — Орел, поштово-телеграфної — Корчак-Чепурковський, академічної — Сорочинський. Головою Одеського повстанкому було обрано Валевського, секретарем — дружину Д. Бузька Галину, яка не здогадувалася про співробітництво чоловіка із ЧК¹⁵.

Про створення Одеського повстанського комітету Д. Бузько інформував Й. Пшонника. Водночас, він просив затвердити склад комітету, видати його членам посвідчення і дати директиви щодо діяльності. Функції кур'єра між одеською підпільною організацією і закордонним центром виконував співробітник ЧК Животков («Нардіні»).

Й. Пшонник затримав Животкова, запідозривши його у співпраці з ЧК. Для перевірки «кур'єра» до Д. Бузька виїхав

співробітник штабу Південної повстанської групи Донцов. Він також доставив листа Й. Пшонника до Д. Бузька із вказівками як діяти підпільникам під час наступу з Румунії збройних українських відділів. Зокрема, вони мали зіпсувати машини в радянських установах, телеграфне і залізничне сполучення, скласти списки комуністів і передати Пшоннику дислокацію більшовицьких частин¹⁶. Згодом Д. Бузько повідомив Й. Пшонника, що Животков дійсно є посланцем Одеського повстанкомуні і його було відпущено.

У цей час Б. Боковицький у супроводі одного із членів Одеського повстанкомуні, виїхав в Київ, де зустрівся із окремими діячами. Після повернення до Одеси, його заарештували чекісти.

Одеський повстанкомуні розпочав формування розгалуженої повстанської мережі, зокрема вирішено було створити повітові підпільні організації в Первомайську і Балті.

Масштабний повстанський рух відбувався на території 2-го повстанського району, який очолював отаман С. Заболотний. Цьому сприяла наближеність до радянсько-румунського кордону, високий рівень самосвідомості населення і лісиста місцевість.

Влітку 1921 р. Чорноморське повстанське козацьке військо, яке очолював С. Заболотний, нараховувало близько трьох тисяч бійців. Його чисельність значно збільшувалася у випадку проведення значних повстанських акцій. Повстанські відділи чисельністю по 300-500 багнетів розташовувалися у Савранському, Будейському, Черницькому, Кишевському, Бондурівському і Переймському лісах¹⁷. До з'єднання С. Заболотного входили бійці із повстанських загонів Я. Кошового, Кіршула, Солтиса, Лашенка та ін. Крім того, С. Заболотний мав зв'язок із учасниками повстанського руху в 7-му повстанському районі — отаманами Лихом, Підковою, Чорною Хмарою. Іноді вони спільно проводили повстанські акції на території Гайсинського, Уманського і Липовецького повітів¹⁸.

Певний час С. Заболотний проводив повстанські акції з власної ініціативи, а згодом до нього прибули посланці ППШ М. Яновський і Дубовицький. Вони інформували отамана про

підготовку загального антибільшовицького повстання в Україні і його призначення керівником 2-го повстанського району¹⁹.

Політичне керівництво повстанським рухом на території Балтського, Первомайського, Ольгопільського повітів здійснювала Дієва повстанська рада. Від її імені С. Заболотний відправив до Ю. Тютюнника посланця М. Китайського. Він мав завдання ознайомити керівника ППШ з економічними і політичними вимогами повстанців: земля народу, забезпечення заробітків робітникам, вільна торгівля, обрання влади на виборах тощо. У випадку їх визнання, М. Китайський повинен був отримати від ППШ завдання й інструкції щодо подальшої боротьби. Повернувшись через місяць, він повідомив, що Ю. Тютюнник поділяє вимоги повстанців і підтвердив інформацію про призначення С. Заболотного керівником Балтського повстанського району²⁰.

До моменту повстання С. Заболотний мав розгорнути своє повстанське з'єднання до рівня військової дивізії, розділити повстанський район на три ділянки (бригади) і призначити командирів, які на місцях мали формувати підпільну мережу. Водночас, С. Заболотний повинен був стримувати передчасні повстанські акції до оголошення наказу про початок загального антибільшовицького повстання в Україні.

С. Заболотний призначив керівником Наддністрянської бригади отамана Кіршула, Ольгопільської — Солтиса. Керівника третьої повстанської ділянки С. Заболотний так і не затвердив. Планувалося, що ним стане отаман Дорошенко. Однак зв'язок із ним було втрачено.

С. Заболотного підтримувала українська інтелігенція: сільські вчителі, службовці радянських установ, члени комнезамів. Під час допитів в ДПУ у 1922 р. отаман назвав прізвища понад 50 осіб, які переховували повстанців, були зв'язковими, повідомляли про переміщення червоноармійських підрозділів та ін.

Велике значення С. Заболотний приділяв створенню власної агентурної мережі не стільки серед місцевого населення, а насамперед у частинах більшовицької армії. Йому вдалося залучити до співпраці з партизанами досить високі чини в

РСЧА: командира 70-ї бригади Крючковського, командира полку кінноти Кіршула, начальника кінної розвідки 26-го полку кінноти Байду-Верещака²¹. Зокрема, С. Заболотний свідчив: «...Зв'язок із окремими радянськими частинами мною підтримувався через Кіршула. Зустріч я мав з командиром 51-ї дивізії Савіцьким Гаркушею, в присутності його ординатора Палади, село Любешівка, зустріч з Крючковським і його ад'ютантом в Миколаївці Ольгопільського повіту в Ткачука Івана»²².

Активну діяльність на чолі повстанського району С. Заболотний проводив всього два місяці, далі повстанську мережу дезорганізували репресії радянських органів держбезпеки. Продовжувати підготовку повстання за старим планом отаман вже не міг. 5 серпня 1921 р. Заболотний на три тижні розпустив бійців з'єднання для збирання врожаю. Після цього його чисельність значно зменшилася і відновити її не вдалося. Разом із декількома своїми соратниками С. Заболотний змушений був переховуватися.

У листопаді 1921 р. в Балту прибув член Одеського повстанкому і таємний співробітник ЧК Д. Бузько. Через представника ППШ М. Янковського він зв'язався із С. Заболотним й повідомив його про початок виступу збройного відділу Й. Пшонника із початком Другого Зим. походу.

У загальних рисах стратегічний план загального повстання в Україні, підготовлений в ППШ, передбачав завдання майже одночасного комбінованого удару в трьох напрямках. Бойові дії мали розпочатися рейдом Бессарабської (Південної) групи ген. А. Гулого-Гуленка у напрямку Тирасполь-Одеса, з наступним з'єднанням групи із силами отамана С. Заболотного і розширенням повстанських дій на весь південний захід України. Однак, цей удар мав бути лише відволікаючим і заставити більшовицьке командування (через загрозу втрати Одеси) зосередити в цьому районі значні військові сили. Наступним кроком операції повинен був стати наступ ще однієї повстанської групи — Подільської, — яка також мала завдання відтягнути на себе частини РСЧА на Поділлі. Після виконання цього Подільський

загін з'єднався б з головними силами Повстанської армії — Волинською групою, — наступ якої через Волинь завершився б штурмом і захопленням Києва²³.

19 вересня 1921 р. Головний отаман військ УНР повідомляв Ю. Тютюнника, що А. Гулому-Гуленку видано цінні папери, які зберігалися в румунських банках. Командувач Південною повстанською групою спільно із Х. Лебідь-Юрчиком мав реалізувати їх і отримати кошти необхідні для проведення антибільшовицької акції²⁴. Документи свідчать, що між А. Гулим-Гуленком і Х. Лебідь-Юрчиком виникло непорозуміння. Зокрема, вже 25 вересня 1921 р. С. Петлюра у листі до Ю. Тютюнника звертав увагу на те, що А. Гулий-Гуленко не виконав обіцянок даних Х. Лебідь-Юрчикові й наказував керівникові ППШ затребувати пояснень у цій справі²⁵.

Під час допиту в ДПУ у липні 1922 р. А. Гулий-Гуленко давав свідчення, що до початку жовтня 1921р. вся підготовча робота до масштабного повстання на території Південної повстанської групи була завершена і лише польське і румунське командування гальмувало проведення повстанської акції²⁶.

Незважаючи на несприятливу суспільно-політичну ситуацію в Україні, у жовтні 1921 р. державне керівництво УНР почало на практиці втілювати плани щодо проведення загального повстання в Україні. Зокрема, С. Петлюра надіслав Ю. Тютюннику листа в якому стверджував, що «...в умовинах а) дозрілої вже ненависті народу нашого до окупаційної влади на Україні, б) перебування уряду та армії нашої на інтернації в Польщі і Румунії і в) несприятливого для нашої справи обставин міжнародного характеру — вимагають як з мого, так і з боку уряду заходів для підживлення боротьби народу нашого за власну державність», доручив йому вивезти з теренів Польщі та Румунії в призначені місця військові відділи, які мали стати ядром для об'єднання повстанських військ²⁷.

Головний отаман наказував Ю. Тютюннику звернути увагу на необхідність: а) опанування півднем України (з огляду на його велике значення для державної справи); б) встановлення влади

УНР в прикордонній із Польщею і Румунією смузі й продемонструвати перед урядами зазначених країн занепад більшовицької влади та їхніх військ; в) захоплення політичних центрів більшовицької влади (Харків, Київ); г) тимчасове знищення телеграфно-телефонних зв'язків і різної комунікації з метою дезорганізації більшовицького тилу; д) зруйнування шляхів і водних переправ на кордоні з Росією, а також по Дніпру задля ускладнення більшовицькій владі перекидання військових резервів із Росії і унеможливлення відступу червоноармійських частин із України²⁸.

У жовтні 1921 р. розпочалося формування військового відділу Бессарабської повстанської групи під командуванням Й. Пшонника. У ході допиту в ДПУ 31 березня 1925 р. Й. Пшонник свідчив, що в двадцятих числах жовтня 1921 р. він був викликаний А. Гулим-Гуленком із колонії Шабо в штаб Південної повстанської групи в Кишиневі. Командувач повстанською групою наказав Й. Пшоннику сформувати із українських вояків та емігрантів в Румунії збройний відділ для участі в антибільшовицькому поході²⁹.

Фактично, на відділ Й. Пшонника покладалося завдання, яке згідно з планом ППШ мала виконувати Бессарабська повстанська група — демонструвати збройний наступ української армії з румунської території з метою захоплення Півдня України, що зумовило б відтягнення у цей регіон значних більшовицьких сил.

Звернімо увагу, що формування відділу Й. Пшонника розпочалося лише в кінці жовтня 1921 р., у цей час Подільська повстанська група на чолі з М. Палієм-Сидорянським вже перейшла в Україну, готувалася в прикордонній смузі до антибільшовицького походу Волинська повстанська група під командуванням Ю. Тютюнника. За таких умов, наказ про формування збройного відділу був більш схожий на спробу А. Гулого-Гуленка і штабу Південної повстанської групи зняти із себе відповідальність за невиконання покладеного на них завдання і витрачені кошти.

У доповіді Головному отаману від 2 листопада 1921 р. Ю. Тютюнник, попри значну нестачу у підлеглих йому козаків та старшин озброєння, боєприпасів, зимового одягу та взуття, виказує впевненість в успішному розвитку збройного виступу

Української повстанської армії та наголошує на необхідності готувати до переведення через кордон решти дивізій Армії УНР «для організації захоплених територій». У цій доповіді йдеться також про Подільський та Волинський загоони військ Армії УНР та про відсутність донесень від призначеного командуючим Першою повстанською групою А. Гулого-Гуленка³⁰.

Й. Пшонник разом із підпорядкованими йому офіцерами штабу Південної повстанської групи — Дідученком, Пукаловим і Батуріним розпочали вербування людей для участі в антибільшовицькому поході. За свідченнями Й. Пшонника організація відділу тривала більше двох тижнів і коштувала штабу Південної повстанської групи 89 тис. румунських лей³¹. Зрозуміло, що творення української військової одиниці на румунській території відбувалося з відома влади цієї країни. Однак офіційно румунське військове керівництво робило вигляд, що нічого не знає про діяльність штабу Південної повстанської групи.

Зголосилося до участі у відділі Й. Пшонника близько 200 вояків. Одна їх частина певний час перебувала в Кишиневі, інша — в Бендерах. За два дні (17–18 листопада) вояків із Кишинева переправили в Бендери, де вони об'єдналися в один відділ.

Озброєння повстанці не мали, оскільки А. Гулий-Гуленко не виконав зобов'язання забезпечити відділ зброєю. У день виступу, після переговорів Дідученка із капітаном Станеско, румунські військові видали на весь відділ всього 16 гвинтівок і 70 гранат. Ще близько 20 власних револьверів мали учасники відділу, а в Кишиневі було закуплено сигнальні ракети. Зрозуміло, що із таким озброєнням серйозних військових завдань відділ виконати не міг.

А. Гулий-Гуленко не отримав також дозволу румунської влади на перехід збройного українського відділу через румунсько-радянський кордон. Й. Пшоннику довелося самостійно вести переговори про перетин кордону із румунським капітаном Мардарієм. Той, очевидно, побоюючись дипломатичного конфлікту із УСРР, стверджував, що в цьому питанні українське командування має домовлятися із центральною румунською владою.

Однак, згодом пообіцяв підтримку і дав відповідні розпорядження командирі однієї із румунських прикордонних рот.

Напередодні виступу відділу Й. Пшонника в УСРР в прикордонній смузі підпільники поширювали листівки українською і німецькою мовами із закликами до населення підтримати антибільшовицьке повстання³². Листівки німецькою мовою видавалися із розрахунком на населення німецьких колоній, яке було агресивно налаштоване проти радянської влади.

Близько 23-ї год. 19 листопада 1921 р. збройний відділ чисельністю 187 осіб розпочав переправу через румунсько-радянський кордон на ділянці Гурабиколово-Красногірка. Двома частинами відділу командували капітан Новицький і хорунжий Козак. Загальне ж командування здійснював Й. Пшонник. За переправою наглядали командир 7-ї румунської прикордонної роти капітан Станеско і солдати Гурабикульського прикордонного пункту.

Переправившись через Дністер, відділ Й. Пшонника зайняв с. Красногірку. Більшовицький прикордонний загін залишив село ще до появи повстанців. Було захоплено 35 гвинтівок і близько 3 тис. набоїв. Сотн. Василюка стверджував, що першим селом, яке зайняв відділ Й. Пшонника на радянській території було с. Бичок. Далі відділ Й. Пшонника рушив у напрямку с. Паркани. В результаті двогодинного бою із червоноармійцями повстанці зайняли село і захопили 5 кулеметів, 120–130 гвинтівок, 40 коней і набої.

Після зайняття прикордонних сіл відділ Й. Пшонника розпочав наступ на Тирасполь і своїм правим флангом зайняв західні райони міста — Фортецю, Слобідку і центральну частину міста³³. Місцеві підпільники у цей час намагалися звільнити в'язнів із в'язниці повітової ЧК.

Згодом червоноармійцям вдалося потіснити лівий фланг повстанського відділу і він розділювався на дві частини, що почали відступати до кордону. Одним загonom командували полк. Дідученко, Пудаков і кап. Желобаєв. Вони відійшли до с. Бичок, де переправилась на румунську територію. Другим загonom команду-

вав Й. Пшонник. Відступивши до с. Паркани, повстанці під обстрілом червоноармійців стихійно почали переправлятися через Дністер. Багато із них загинули від куль або втопилися в річці³⁴. Під час допиту А. Гулий-Гуленко свідчив, що до Румунії повернулися лише 85 вояків із відділу Й. Пшонника³⁵.

За даними Одеської губернської ЧК повстанці вбили 23 червоноармійців 18 бійців кавалерійського ескадрону і нанесли матеріальних збитків на 150 млн. руб.

В покарання за участь у наступі відділу Й. Пшонника на Тирасполь Надзвичайна трійка Одеської губчека провела публічний розстріл 18 повстанців в селах Паркани і Плоске та 150 повстанців і «румунських шпигунів» в Тирасполі³⁶. Згодом, в Одесі було заарештовано ще 72 членів, інспірованої ЧК, Одеської підпільної організації.

Варто відзначити, що чекісти мали детальну інформацію про підготовку антибільшовицького походу військового відділу Й. Пшонника, зокрема, про плани його проведення, місця переправ, чисельність, озброєння і були готовими до нейтралізації цього виступу. 17 листопада 1921 р. агент ЧК Животков («Нардіні») повідомив начальника ЧК Тирасполя Южного про те, що наступ відділу Й. Пшонника на Тирасполь відбудеться не пізніше ночі 20 листопада. Наступного дня в Одеській губернській ЧК Животков зробив детальну доповідь про підготовку антибільшовицького виступу. Зокрема, він повідомляв, що штаб 3-го румунського корпусу 14 листопада 1921 р. видав Й. Пшоннику озброєння (100 гвинтівок, 2 підводи гранат, 4 кулемети системи «Льюїс») для проведення інвазії на радянську територію. Викрив завдання, які ставив Пшонник перед Одеською підпільною організацією (встановлення місць явок поблизу Одеси, участь в організації переправи через Дністер закордонних агентів, призначення інструкторів у 51-й більшовицьку дивізію, організація роти зв'язку, підготовка внутрішнього повстання). Животков також інформував, що перед його від'їздом з Румунії надійшла шифровка Й. Пшоннику від Ю. Тютюнника, який, ніби то, вимагав негайно розпочинати виступ і зайняти Одесу. Він також, викрив місця

переправ по Дністру; прізвиська керівників збройних загонів; підготовку обстрілу радянської території румунськими військами; заплановану підтримку повстання німцями-колоністами та ін.³⁷

Ще один відділ Бессарабської повстанської групи забезпечив переправу в Україну командувача Південної повстанської групи А. Гулого-Гуленка. За версією останнього, в кінці жовтня 1921 р. він отримав наказ керівника ППШ Ю. Тютюнника виїхати разом із штабом Південної повстанської групи в район Уманського і Звенигородського повітів, де на нього вже, ніби то, мав очікувати озброєний повстанський відділ із Польщі. У жовтні 1921 р. А. Гулий-Гуленко у супроводі 17 повстанців перевдягнутих в червоноармійську форму, переправився через кордон у Кривулянах і рушив через Бірзулу-Голованець-Тальне в район Умані. Гулий стверджував, що наказ від ППШ про проведення антибільшовицького походу в Україну він отримав лише в кінці листопада 1921 р.³⁸ Таким чином, А. Гулий-Гуленко провину за провал антибільшовицького виступу на Півдні України покладав на ППШ Ю. Тютюнника, який, ніби то, видав запізнілий наказ і не скоординував дії повстанських центрів в Румунії і Польщі.

Повернувшись із України, вояки відділу Й. Пшонника зібралися в Бендерах. Румунське військове керівництво наказало перекинути всіх учасників нападу на Тирасполь на радянську територію, ймовірно для того, щоб уникнути звинувачень у підтримці українських повстанців і дипломатичного конфлікту з УСРР. Однак, після перемовин із українськими старшинами, румунські прикордонники дали змогу їм розійтися. Про результати антибільшовицького походу Й. Пшонник повідомив В. Поплавського, який перебував у Кишиневі. Однак відповіді від нього вже не отримав.

Загалом, можна погодитися із причинами поразки повстання на Півдні України, які називав під час допитів у ДПУ в 1922 р. командувач Південною повстанською групою А. Гулий-Гуленко, зокрема: 1) протистояння і взаємна недовіра між Петлюрою і Тютюнником; 2) невиконання польським і румунським командуванням своїх зобов'язань; 3) успішна діяльність більшовиць-

кої контррозвідки, яка виривала повстанські організації; 4) відсутність продовольчих запасів у населення; 5) наближення зими, а відтак — несприятливі для повстанської боротьби погодні умови³⁹. Однак, на наш погляд, головною причиною поразки все ж таки була слабка організаційно-оперативна робота штабу Південної повстанської групи і особисто її командувача, які не зуміли організувати на підпорядкованій їм території глибоко законспірованої підпільної мережі й вберегти її членів від репресій радянських органів держбезпеки, сформувавши за кордоном чисельні повстанські відділи і організувати несподіваний антибільшовицький випад із румунської території. Як наслідок, провести масштабний антибільшовицький виступ не вдалося.

Отримавши інформацію про розгром під Малими Миньками Повстанської армії Ю. Тютюнника і масові арешти підпільників на Півдні України, А. Гулий-Гуленко видав наказ по Південній повстанській групі про завершення підготовки до повстання. Разом із співробітниками штабу Стефанівим і Черненком він 28 грудня 1921 р. повернувся до Румунії⁴⁰.

В кінці листопада 1921 р. уряд УСРР надіслав до Румунії низку нот протесту, звинувачуючи румунське державне керівництво в антирадянській діяльності, підтримці українського повстанського руху, вимагаючи ліквідації українських повстанських органів в Румунії й видання організаторів нападу на Тирасполь — А. Гулого-Гуленка, Й. Пшонника, В. Стефаніва та ін.

У відповідь, румунська влада ліквідувала штаб Південної повстанської групи, а його співробітникам було наказано залишити територію Румунії. Однак, А. Гулий-Гуленко, Поплавський, Стефанів і Черненко переїхали до Бухаресту, де співпрацювали із дипломатичною місією УНР в Румунії. Завідувач Інформбюро в Кишиневі сотн. Василюк емігрував до Чехії. В Кишиневі залишилися лише близько двох десятків старшин і козаків у т.ч. Й. Пшонник. Вони створили залізничну артіль, де працювали вантажниками. Окремих вояків, залучали до своєї роботи румунські розвідувальні органи.

Впродовж січня–лютого 1922 р. А. Гулий-Гуленко готував звіт для Головного отамана і військового міністерства УНР про діяльність штабу Південної повстанської групи й похід відділів Бессарабської повстанської групи в листопаді 1921 р.

Найбільш активних учасників антибільшовицького повстанського руху на Півдні України радянським органам держбезпеки згодом вдалося арештувати.

Так, 18 липня 1922 р. співробітники ДПУ затримали в Одесі мешканця Кишинева Василя Свистунця. В ході допиту з'ясувалося, що арештований є генералом Армії УНР Андрієм Олексійовичем Гулим-Гуленком. У ході допиту він свідчив, що в УСРР потрапив за сприяння румунського Генштабу, який цікавила інформація про дислокацію більшовицьких військ на Півдні України і матеріали військового характеру⁴¹. Протягом трьох років тривало слідство. 28 лютого 1925 р. А. Гулому-Гуленку було сформульовано обвинувачення, а 27 травня цього ж року Харківський губернський суд засудив А. Гулого-Гуленка до десяти років ув'язнення «з суворою ізоляцією і конфіскацією всього майна». Подальша доля генерала невідома.

Після поразки відділу Й. Пшонника, С. Заболотний вирішив виїхати разом із Д. Бузьком за кордон. Проте, під час ініційованої Д. Бузьком повстанської наради, будинок, де вона відбувалася, оточили чекісти. С. Заболотний та інші повстанці змушені були здатися. Їх відвезли до повітової ЧК у Балті⁴². У травні 1922 р. С. Заболотному вдалося втекти із в'язниці і він продовжив антибільшовицьку боротьбу.

7 серпня 1922 р. співробітники Балтського ДПУ оточили хату в с. Фернатія, в якій перебував С. Заболотний і повстанці з його загону. Відбулася перестрілка. С. Заболотний відмовився здаватись і продовжував відстрілюватись. Тоді чекісти зігнали до подвір'я заручників із числа мешканців села, пообіцявши в разі продовження опору їх розстріляти. Отаман С. Заболотний і його побратими здалися. За вироком ревтрибуналу С. Заболотного було розстріляно⁴.

12 лютого 1925 р. більшовицьким прикордонним загоном на кордоні поблизу Ямпольа було затримано Й. Пшонника. 29 серпня 1925 р. надзвичайна сесія Харківського окружного суду засудила його до «вищої міри соцзахисту» — розстрілу. Й. Пшонник намагався оскаржити це рішення і звернувся із заявою про помилування до Президії ВУЦВК. 31 серпня 1925-го Тимчасово виконуючий обов'язки Секретаря ВУЦВК Лобанов наклав на заяву повстанця резолюцію — «Припинити виконання вироку і переслати кримінальну справу Пшонника для розгляду Президії ВУЦВК в негайному порядку». 1 вересня 1925 р. засідання малої Президії ВУЦВК розглянуло кримінальну справу Й. Пшонника, відмовивши у помилуванні. Згодом Й. Пшонника було розстріляно.

Поразка антибільшовицького походу Бессарабської повстанської групи і Другого Зимового походу Армії УНР ознаменувала собою завершення українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Вона негативно позначилася на ставленні до українського національного руху керівництва Румунії і Польщі. Значно ускладнилося також становище української еміграції, яка, залишившись без підтримки, втратила можливості для ведення державницької роботи. Відбулися значні зміни в суспільних настроях українського населення. Воно стало більш пасивним і відмовлялося від активної підтримки повстанського руху, який поступово став занепадати.

---

¹ Срібняк І.В. Діяльність Партизансько-повстанського штабу при Головній команді військ УНР у 1921 р. // Український історичний журнал. — 2001. — № 5. — С. 108.

² Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України). — Ф. 6. — Спр. 73862-ФП. — Арк. 26–27.

³ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т.13. — Арк. 12.

⁴ Срібняк І.В. Діяльність Партизансько-повстанського штабу при Головній команді військ УНР у 1921 р. // Український історичний журнал. — 2001. — № 5. — С. 111.

- ⁵ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 13. — Арк. 13.
- ⁶ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 12 — Арк. 3 зв.-4.
- ⁷ ЦДАВОВУ. — Ф. 2297. — Оп. 1. — Спр. 29. — Арк. 38.
- ⁸ ЦДАВОВУ. — Ф. 1075. — Оп. 2. — Спр. 827. — Арк. 238–245.
- ⁹ Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. — К. : ПП Сергійчук М.І., 2006. — Т. IV. — С. 532.
- ¹⁰ ЦДАВОВУ. — Ф. 2297. — Оп.1. — Спр. 7. — Арк. 147.
- ¹¹ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т.13. — Арк. 14.
- ¹² *Архирейський Д., Ченцов В.* Антирадянська національна опозиція в УСРР в 20-ті рр.: погляд на проблему крізь архівні джерела // 3 архівів ВУЧК-НКВД-КГБ. 2000. — № 2/4 (13/15). — С. 25.
- ¹³ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т.16. — Арк. 30–31.
- ¹⁴ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 17. — Арк. 79.
- ¹⁵ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 17. — Арк. 80.
- ¹⁶ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 17. — Арк. 80.
- ¹⁷ *Боган С.* Чорноморське повстанське козацьке військо у боротьбі за Українську державність у 1920–1922 рр. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — К., 2001. — Т. 6. — С. 359.
- ¹⁸ ЦДАВОВУ. — Ф. 2297. — Оп. 1. — Спр. 29. — Арк. 39.
- ¹⁹ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 17. — Арк. 3.
- ²⁰ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 17. — Арк. 4.
- ²¹ *Срібняк І.В.* Діяльність Партизансько-повстанського штабу при Головній команді військ УНР у 1921 р. // Український історичний журнал. — 2001. — № 5. — С. 112.
- ²² ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр.66646. — Т. 17. — Арк. 14.
- ²³ *Срібняк І.В.* Діяльність Партизансько-повстанського штабу при Головній команді військ УНР у 1921 р. // Український історичний журнал. — 2001. — № 5. — С. 113.
- ²⁴ «На Вас покладається обов'язок підняти та скерувати загальне повстання українського народу » Невідомі листи С. Петлюри до Ю. Тютюнника (червень-жовтень 1921р.). Публікація М. Ковальчука // Військово-історичний альманах. — К., 2006. — Ч. 13. — С. 60.

²⁵ «На Вас покладається обов'язок підняти та скерувати загальне повстання українського народу » Невідомі листи С. Петлюри до Ю. Тютюнника (червень-жовтень 1921р.). Публікація М. Ковальчука // Військово-історичний альманах. — К., 2006. — Ч. 13. — С. 61.

²⁶ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 12 — Арк. 2зв.

²⁷ «На Вас покладається обов'язок підняти та скерувати загальне повстання українського народу » Невідомі листи С. Петлюри до Ю. Тютюнника (червень-жовтень 1921р.). Публікація М. Ковальчука // Військово-історичний альманах. — К., 2006. — Ч. 13. — С. 61.

²⁸ «На Вас покладається обов'язок підняти та скерувати загальне повстання українського народу » Невідомі листи С. Петлюри до Ю. Тютюнника (червень-жовтень 1921р.). Публікація М. Ковальчука // Військово-історичний альманах. — К., 2006. — Ч. 13. — С. 62–63.

²⁹ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 16. — Арк. 24.

³⁰ *Василенко В.* Документальні свідчення про підготовку в Україні загального антибільшовицького повстання та відновлення УНР (1921 р.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 2008. — Ч. 1–2 (30/31). — С. 151.

³¹ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 16. — Арк. 24 зв.

³² ЦДАВОВУ. — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 674. — Арк. 103.

³³ ЦДАВОВУ. — Ф. 1075. — Оп. 2. — Спр. 827. — Арк. 277.

³⁴ ЦДАВОВУ. — Ф. 1075. — Оп. 2. — Спр. 827. — Арк. 277 зв.

³⁵ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1040. — Арк. 14.

³⁶ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 17. — Арк. 81.

³⁷ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 17. — Арк. 80 зв.

³⁸ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т.13. — Арк. 17.

³⁹ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т.12 — Арк. 3.

⁴⁰ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 13. — Арк. 18.

⁴¹ ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 12 — Арк. 1.

⁴² ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 66646. — Т. 17. — Арк. 5.

⁴³ *Янчук О.Б. Боган С.М.* Останній гайдамака Одещини // Чорноморські новини. — 2001. — 15 березня. — С. 3.